

Oorkonden en Mededelingen

HET HOSPITAAL TE DAMME

(Addenda et Corrigenda)

Het hospitaal te Damme vierde onlangs zijn zevende eeuwfeest. Te dezer gelegenheid verschenen de « Geschiedkundige aantekeningen »¹ over het gesticht, naar het handschrift van pastoor Opdedrinck († 1921). Een beter aandenken aan de feestviering kon men bezwaarlijk uitdenken : het is tegelijk een monument aan de gedachtenis van de ijverige priester en verdienstelijke Westvlaamse historicus, wiens naam met de geschiedenis van het gesticht voortaan verbonden blijft. In het woord-vooraf schrijft prof. Eg. Strubbe : « het kan anders niet of het werk, dat nu met een vertraging van bijna veertig jaar verschijnt, komt in zekere mate « verouderd » op de markt ». Het behoudt toch zijn waarde, al kunnen we er onjuistheden aan ontdekken, en al kan het aan zekere kanten bijgewerkt worden. Opdedrinck heeft vooral de uitwendige geschiedenis op 't oog ; hij schenkt weinig aandacht aan het innerlijk leven en het statuut van de inrichting. Hier vinden we nochtans zeer interessant materiaal voor de geschiedenis van het Vlaams hospitaalwezen. Opdedrinck heeft zijn « Aantekeningen » afgewerkt, zoals hij nog twintig en meer monografieën schreef : zogezegd « persklaar », en toch met de overtuiging dat het handschrift niet zou worden gepubliceerd. Bij een gebeurlijke publicatie zou hij het wel opnieuw onder handen genomen

(1) J. OPDEDRINCK, *Sint-Janshospitaal te Damme. Geschiedkundige aantekeningen*. Tielt, 1951.

hebben. Mijn addenda et corrigenda zijn niet een kritiek op zijn verdienstelijk werk, maar eenvoudig weg een aanvulling.

§ I. Het reglement van 1249.

Het zevende eeuwfeest verwijst niet naar het ontstaan van het godshuis — de juiste datum van de stichting zal wel altijd een raadsel blijven ; maar het verwijst — *il faut un clou pour pendre son tableau* — naar de oudste authentieke akte van het archief : het reglement van 1249. Het stuk gaat uit van de schepenen en het bestuur van de stad ; het veronderstelt de inrichting in volle bedrijvigheid. De oorsprong ligt dus verder achteruit. Veel gewicht wil ik niet hechten aan een handschriftelijke noot van einde 1600 in het Bisschoppelijk Archief te Brugge, waarin men leest : fundatrix Joanna comitissa, 1226. De datum heeft in elk geval meer kans van met de werkelijkheid te kloppen dan de traditionele voorstelling van een stichting door de gravin Margareta in 1249-50. Opdedrinck zal deze grafelijke stichting in twijfel trekken, op grond van een betwisting, in 1482, wanneer de schepenen beweren « dat tvoorseyde godtshuys by de poorters van de stede van Damme ghefondeert is gheweest » (bl. 14). Waar is het dat men met de stichting van kloosters en hospitalen graag tot bekende historische figuren opklimt : on ne prête qu'aux riches, en dat geeft een soort voornaamheid aan de inrichting. Maar anderzijds, 1482 is wel een late datum om over een feit van 1226 of 1249 een gezaghebbend getuigenis aan te halen. En daar het ontkennen van een grafelijke stichting voor de stad Damme zekere voordelen aanbrengt, kan hier wel de regel gelden : *is fecit cui prodest*. Zoals we verder zien, is de akte van 1249 een solieder bewijs van de stichting door de stad dan deze betwisting in 1482.

Met te twisten over de juiste datum van de stichting en over de stichters zelf, tasten we in het duister. Met de

akte van 1249 komen we op vaste grond. Jammer genoeg, dit belangrijk stuk is door Opdedrinck slecht vertaald en verkeerd begrepen. En de betekenis van deze akte voor de algemene geschiedenis van ons hospitaalwezen wordt hier volledig voorbijgezien.

Ik moet niet uitweiden over het feit dat onze middel-eeuwse stadshospitalen doorgaans leken-instellingen zijn, die door het stadsbestuur ingericht en beheerd worden. De inrichting leeft van een vast kapitaal: vrome schenkingen van particulieren en tegemoetkomingen vanwege het Stadsbestuur zelf. Deze tegemoetkomingen kunnen o.m. zijn het afstaan van zekere stadsrechten, b.v. het marktkraamrecht (Kortrijk, Veurne), de rechten op de invoer van wijn (Brugge, Damme), enz. Met de inkomsten van dat kapitaal moeten onderhouden worden: de verpleegden en hun verplegers. Waaruit zich als eerste gevolgtrekking opdringt: dat het aantal proveniers — verplegers en verpleegden — bepaald wordt door de globale inkomsten. Daarbij, dat er een vaste verhouding moet bestaan tussen de twee klassen van proveniers. Waar het anders toegaat, zullen ofwel de talrijke verpleegden de nodige bezorging ontberen, ofwel de overvloedige verplegers het armenkapitaal voor zichzelf opverbruiken. En nu iets anders. Die verplegers, al heten ze broeders en zusters, al volgen ze een zekere levensregel die diep religieus getint is, zijn toch geen kloosterlingen. Een bijna onontkoombare evolutie zal er, met de tijd, echte kloosterlingen van maken, — te Damme zal dat, meen ik, eerst ± 1450 gebeuren. Maar omdat, in de middeleeuwen, alle caritatieve instellingen, in zekere maat, betrokken worden in de kerkelijke invloedssfeer, vormen onze stadshospitalen een soort gemengd domein. Ook de bisschop zal er zijn woord in meespreken. Eens dat de evolutie van leken-verplegers tot kloosterlingen een voldongen feit is, zal die kerkelijke inmenging vanzelfsprekend groter worden. Het is maar natuurlijk dat de stadsbesturen die evolutie met lede ogen

aanzien. Het conflict tussen bisschop en stad vormt de latente ondergrond van onze meeste hospitaalgeschiedenissen ².

De akte van 1249 is een interessante illustratie voor deze toestanden te Damme. Ze gaat uit van het stadsbestuur, zonder inmenging van de bisschop: *Nos scabini et tota communitas ville de Dam*. Er is geen 't minste spoor van reactie op deze aanmatiging, en het stuk wordt zonder opmerking overgeschreven in het Cartularium van 't bisdom. We mogen dus veronderstellen dat het hospitaal nog een volledige leken-instelling is. Het gaat erom orde te brengen in de pericliterende toestand van het huis. De lasten worden te zwaar: *precipue propter multitudinem sanorum, qui quotidie de bonis domus sustentantur*. Wie zijn die talrijke «gezonde lieden» die het armengoed verleven? De behoeftigen van de stad? Maar die hadden toch hun H. Geesttafel of dis. De reizenden en pelgrims, die er een onderkomen zoeken? Onze hospitalen waren eerst en meest passanteliedenhuizen: dat strookte met de handelspolitiek van onze opkomende steden: de vreemdelingen aantrekken. We kunnen bezwaarlijk aannemen dat het reglement van 1249 nu juist die vreemdelingen zou willen verwijderen. Er is maar een interpretatie mogelijk — en ze zal door de verdere tekst zeer duidelijk worden — die *multitudo sanorum* zijn de verplegers.

Een vermindering van lasten kan ook niet gezocht worden aan de kant van de zieken: *Infirmis vero non ponitur numerus, eo quod veniunt et recedunt, sed secundum necessitatem eorum et possibilitatem domus... benigne et amicaliter colligentur*. Hun getal schommelt volgens de omstandigheden, en men zal ze helpen volgens de mogelijkheden. Over de opname van de zieken beslist een broeder-procurator, die aangesteld wordt door de bisschop of zijn vertegenwoordiger.

(2) Vgl. An. Em. 1938, bl. 71 en vlg.

Passanten en zieken komen en gaan. Er is nog een vaste bevolking: de proveniers. Deze vormen twee onderscheiden klassen: de verplegers — broeders en zusters — en de verpleegden, die hier heten: « verecundi ». Hier heeft Opdedrinck een onvergeeflijke vergissing begaan, waar hij dat verecundi vertaalt door voogden (bl. 11). Verecundi, ook soms verecundi pauperes, zijn de « scamele huusweecken », meestal ouden van dagen, ziekelijk en gebrekkelijk, en zonder bestaansmiddelen. Te Brugge zal het stadsbestuur in 1236, een duidelijk onderscheid maken tussen de drie caritatieve instellingen, het Sint-Janshospitaal, het Leprozenhuis en het domus verecundorum. De schamele huusweecken, die in 't hospitaal te Damme in 1249 waren opgenomen, zijn te talrijk geworden. Het reglement beslist dat ze, door versterving, op vier moeten teruggebracht. Komt nu een van deze vier te sterven, dan zijn het de schepenen, niet de bisschop, die een nieuwe provenier zullen aanduiden: ad illam prebendam admittemus. Al te duidelijk is het dat hier geen voogden kunnen bedoeld zijn. Eerst is in die tijd nog geen spraak van voogden. En dan, voogden zijn geen proveniers, en zijn niet ten laste van het huis. Een reglement, dat evenwicht wil brengen tussen uitgaven en inkomsten, zal ze buiten beschouwing laten.

De tweede klas van proveniers zijn de verplegers, broeders en zusters. In 1249 zijn ze ook te talrijk. Het reglement beslist dat ze, door versterving, op vijf moeten gebracht worden. Opdedrinck meent: vijf broeders en vijf zusters; en schrijft nog: de broeders bezorgen de mannen, de zusters de vrouwen (bl. 11). De tekst zegt: vijf broeders en zusters; ik versta vijf als een globaal getal, wat het natuurlijkst is³. Uit de tekst kunnen we nog be-

(3) In 1427, wanneer het hospitaal reeds twee eeuwen bestaat en tot zijn volle ontwikkeling gekomen is, zal bisschop Jan Thoisy bepalen dat er acht zusters mogen aangeworven worden en een broeder; wat het gezamenlijk getal brengt op negen. Het is begrijpelijk dat men de « vijf » van 1249 op negen brengt; minder begrijpelijk dat men het vroeger getal zou gereduceerd hebben. Opdedrinck schrijft nog: « Uit

sluiten dat die weinig talrijke broeders gelast zijn met het beheer van huis en goederen, zodat de verpleging, meen ik, uitsluitend door de zusters verricht wordt. Wat goed begrijpelijk is. Het zou wel interessant zijn te onderzoeken in hoever dat verplegen van de mannen door de broeders bewezen kan worden.

De schepenen eisen het recht op het getal broeders en zusters te reduceren tot vijf. Eens dat door versterving een plaats open komt, is het de bisschop die de nieuwe broeder of zuster aanstelt, en niet zijzelf. Op deze regeling wordt nadruk gelegd : non de nostra auctoritate. Het is blijkbaar een toegeving en een erkenning van het recht van de bisschop. Hij mag de persoon aanduiden ; maar zij, de schepenen, bepalen het getal : meer dan vijf broeders en zusters mogen er niet zijn. Tenzij, in de toekomst, de inkomsten zodanig vermeerderen dat men, buiten de debiles et infirmi, d.i. boven de huisweken en bedlegerige zieken nog meerdere gezonde personen kan onderhouden : pluribus sanis de ipsis bonis commode poterit provideri. Dat « provideri » verwijst naar de prove of prebende. En hier wordt het boven aangehaalde, ietwat raadselachtige « sani » duidelijk : het zijn de broeders en zusters. Eens dat er genoeg inkomsten zijn om nieuwe provenen te stichten, zal het getal verecundi en verplegers vermeerderd worden door gezamenlijk overleg van de schepenen met de bisschop. Deze gebeurlijke vermeerdering zal wel geen afbreuk doen op de wijze van aannemen : de verecundi blijven aangeduid door de stad, de broeders en zusters door de prelaat.

Opmerkelijk is het wel dat er in het stuk geen spraak is van Magistra. In de meeste hospitalen — ook in de

de eerste statuten door Walter de Marvis voorgeschreven, vernemen we dat negen kloosterlingen, vier broeders en vijf zusters... de zieken bezorgen » (bl. 12). De zagezegde Statuten van de Marvis zijn anders niet dan ons reglement van 1249. Opdedrinck verzendt naar DESCAMPS, *Notice sur Walter de Marvis*. Descamps zegt maar 't volgende : Hôpital de Dam, 1249, les échevins... reconnaissent que l'évêque de Tournay peut y instituer des frères au nombre de cinq pour le desservir (Cart. de l'évêché) (bl. 95).

latere geschiedenis van het hospitaal te Damme — treedt deze magistra op het voorplan. Tot tweemaal echter is hier spraak van Magister. Het zal dus een broeder zijn die overste is. Hij, in overleg met zijn medebroeders, kiest de beheerders van de hoeven en brengt elk jaar verslag uit over de financiële toestand. Dit verslag wordt voorgelezen op de vergadering, waarop de bisschop of zijn gevolmachtigde aanwezig is, het bestuur van de stad en de broeders en zusters.

Het reglement van 1249 is, bij het eerste opzicht, slechts een regeling om goede orde te brengen in het huis. Het heeft een veel diepere betekenis. Het is van de kant van de Schepenen een poging om hun rechten op « hun » hospitaal vast te leggen, vooral tegen een te ver gaande inmenging van de kerkelijke overheid. Er ligt, ten overstaan van deze overheid, niet de minste vijandelijke stemming in. De wederzijdse invloedssferen worden net afgebakend, juist om alle mogelijke wrijving te vermijden. De latere geschiedenis van het hospitaal zal eens te meer bewijzen dat wetten maken en wetten naleven twee gans verschillende zaken zijn.

En — dat moest ik nog onderstrepen — het kordaat, autoritair optreden van de schepenen, waarbij niet 't minste verzet wordt aangetekend, bewijst m.i. beter dan latere betwistingen, dat zijzelf het hospitaal hebben gesticht.

Er is in de akte van 1249 nog een andere bijzonderheid, die bij Opeddrinck wordt voorbijgezien, en toch van belang is voor de geschiedenis van het « Sint-Janshospitaal », en dat is de benaming van het sticht. Opeddrinck heeft, uit de oorkonden, een lange lijst benamingen bijeengelezen, alle varianten op « Sint-Janshuis », en besluit: « een liefdadig gesticht, onder de bescherming gesteld van St Jan den Evangelist, den apostel der liefde tot God en den evenmensch » (bl. 12). De akte van 1249 kent dit Sint-

Janshuis nog niet en spreekt tot tweemaal toe van : Domus beate Marie⁴. De herhaling maakt de veronderstelling van verstrooidheid of lapsus calami onmogelijk. Kan het zijn dat het hospitaal, toentertijd nog in zijn eerste stadium van ontwikkeling, nog geen eigen benaming bezat, en geheten werd naar de nabij-gelegen parochiekerk van O. L. Vrouw ? Ik heb deze veronderstelling wel zelf gemaakt, maar een veel latere akte werpt een gans ander licht op de toestand. Dit jonger stuk, een notariële kopij (1644) van een akte van 1427, waarover verder, geeft de formule van professie in ons hospitaal. Ze luidt als volgt : « Ad honorem Dei omnipotentis, beate Marie Virginis et beati Joannis Baptiste, facio professionem ad vivendum in hospitali beate Marie Virginis et beati Joannis Baptiste in Dam ». Het kan niet duidelijker. In 1427 is ons hospitaal nog een Domus beate Marie. Er zijn wel meer oude hospitalen (Gent, Ieper, Kortrijk, Oudenaarde), die onder deze titel schuilen. Bij deze oorspronkelijke titel is nu, in 1427, een Sint Jan gekomen, niet de Evangelist, zoals in de meeste hospitalen, niet « de apostel van de liefde tot God en de evenmens » zoals Opdedrinck schrijft, maar de Doper. Het is wel waar dat in vele hospitalen, die oorspronkelijk de Evangelist als patroon vereerden, later de Doper is bijgevoegd, onder de invloed van de zo geheten « conjoncture Johannique ». Brugge kan in dat geval zijn, en te Damme zelf zal, in 1596, bisschop Lambrecht het hoogaltaar consacreran onder de aanroeping van de twee Sint Jan's. Het eigenaardige voor Damme is : dat niet de Evangelist de Doper heeft binnengeleid, maar juist andersom. We kunnen ons echter afvragen of het geval te Damme een uitzondering tekent. De geschiedenis van ons hospitaalwezen is feitelijk nog te schrijven, en zal

(4) GILLIODTS, in zijn *Coutume de Damme*, in fine, heeft bij de tweede vermelding het woord « domo » laten wegvallen. De tekst is echter volledig in de afschriften op het Rijksarchief (decouvertes 117, bl. 79) en het Bisschoppelijk archief te Brugge, en luidt : (Magister...) super datis et receptis ... coram Episcopo ... consilio ville et fratribus et sororibus domus in ipsa domo beate Marie reddet rationem....

eerst kunnen worden opgemaakt wanneer de geschiedenis van de vele locale inrichtingen voldoende bekend is. Het zou me niet verwonderen dat nog andere Sint-Janshospitalen oorspronkelijk naar de Doper verwijzen. Hij toch, en niet de Evangelist, was de beschermheilige van de Sint-Jansheren of Joannieten. Deze orde, die over het hele westen verspreid was, van Italië en Spanje, over Frankrijk en Duitsland, tot in de Nederlanden en Engeland, was eerst een hospitaalorde, eer ze tot ridderorde ontwikkelde; en nog als ridderorde heeft ze, in haar talrijke neerzettingen, steeds ziekenhuizen en passanteliedenhuizen geopend. De Commanderijen te Utrecht en te Haarlem — waar waarschijnlijk Geertgen-tot-Sint-Jans provenier was en waaraan hij zeker zijn naam ontleende — kunnen als voorbeeld aangehaald worden. Het lijkt me niet onmogelijk dat van deze zijde een invloed op onze stadshospitalen is uitgegaan.

M. ENGLISH.

DE LIJST DER BRUGSE BALJUWS GEDURENDE DE DERTIENDE EEUW

Alhoewel nu reeds meer dan twintig jaar geleden verschenen, heeft de studie van de Gentse stadsarchivaris, dr H. Nowé, over de grafelijke baljuws in Vlaanderen gedurende de Middeleeuwen¹, volledig zijn klassiek karakter kunnen bewaren.

Het zal echter niemand verwonderen, dat na zovele jaren intense bestudering van het middeleeuwse graafschap Vlaanderen het uitstekend boek van dr Nowé vatbaar is voor enkele correcties en aanvullingen. Hieronder beproeven wij dit te doen door, voor de XIIIe eeuw, de lijst van

(1) H. NOWÉ, *Les baillis comtaux de Flandre des origines à la fin du XIVe siècle*, in *Acad. Roy. Belg., Cl. Lettres, Mem.* in-8o, dl. XXV, Brussel, 1929.